УДК 030(470+571)(091)

Традиції та новаторство "Большой Российской энциклопедии"

Наталія Черниш,
кандидат філологічних наук,
професор кафедри видавничої
справи і редагування
Української академії друкарства

Кінець XIX ст. ознаменувався важливою подією у розвитку європейського енциклопедичного книговидання: 1890 р. у Петербурзі світ побачив перший том унікального "Энциклопедического словаря", підготовленого та видрукуваного новоствореним акціонерним товариством "Ф. А. Брокгауз — І. А. Ефрон", співпрацю якого було започатковано 1889 року. Саме тоді відомий російський книготорговець Іван Ефрон, який у 1880 р. з метою розширення сфер діяльності придбав друкарню у Петербурзі, уклав угоду з авторитетною європейською видавничою фірмою "Ф. А. Брокгауз" щодо випуску у світ російськомовного варіанту (як уявляв видавець — перекладу з незначною адаптацією) універсального енциклопедичного словника уславленого німецького осередку. Цей амбітний за задумом та непересічний за науковим рівнем і видавничим втіленням (за пізнішими оцінками) словник став фундаментом, на якому у 20—80-х рр. XX ст. сформувалася система універсальних та галузевих енциклопедій Радянського Союзу, а на межі XX—XXI ст. постала чисельна низка науково-довідкових праць Російської Федерації.

Загалом витоки сучасних російських енциклопедій сягають кінця XIX ст., часу, коли духовний та економічний потенціал Російської імперії було нарешті втілено в енциклопедичному виданні, яке стало логічним підсумком численних спроб, що неодноразово здійснювались видавцями і науковцями упродовж усього століття. Згадаємо хоча б "Энциклопедический словарь" С. Селивановського (1823 — 1825 рр., м. Москва, вийшло 3 т.), випуск якого зупинила цензура, налякана прогресивними ліберальними ідеями авторів статей, близькими до французьких енциклопедистів; "Энциклопедический лексикон" А. Плюшара (1834 — 1841 рр., м. Санкт-Петербург, вийшло 4 т.) — "змістовний довідник світської та освіченої людини", не завершений через банкрутство видавця; "Настольный словарь" Ф. Толля (1863 — 1864 рр., м. Санкт-Петербург, 3 т.) — компактний за обсягом наведених відомостей, популярний за їхнім викладом, він все ж не міг претендувати на всеохопність матеріалів та універсальність змісту та ін. Нечисельні інші довідники (наприклад, "Новий энциклопедический словарь" І. Березіна, 1873 — 1879 рр., м. Санкт-Петербург, 16 т.) здебільшого не користувались авторитетом у читачів, оскільки вирізнялися компіляцією, мали у своєму змісті фактичні неточності, були методично недосконалими. Російські читачі гостро потребували якісного, науково бездоганного, авторитетного енциклопедичного видання, яке б стало логічним підсумком розвитку національної наукової думки кінця XIX — початку XX ст. та водночас дало б поштовх новим здобуткам.

Концепція "Энциклопедического словаря", що базувався на залученні матеріалів та використанні видавничого досвіду німецької фірми "Ф. А. Брокгауз" (до речі, ініціатором такого підходу свого часу виступив відомий літературознавець С. Венгеров, який пізніше брав найактивнішу участь у роботі редакційного колективу), у процесі підготовки та опрацювання статей поступово, однак кардинально змінювалась: якщо спочатку передбачалось лише здійснити переклад автентичних томів, обмеживши цим підготовчі заходи, то з часом оригінальні матеріали, написані російськими вченими, стали переважати над перекладами (і то суттєво). На жаль, початковий етап видання "Энциклопедического словаря", пов'язаний з ім'ям його першого головного редактора, професора І. Андрієвського, за участю якого було підготовлено томи 1—8, виявився не вельми вдалим. Хоча редактор, за спогадами сучасників, доволі ретельно виконував свої обов'язки, відсутність науково-методичного досвіду та невміння керувати таким численним колективом, як редакційна колегія енциклопедичного словника, все ж негативно позначилися на загальній справі. Тому не дивно, що перші томи енциклопедії отримали чимало критичних відгуків у тогочасній російській періодичній пресі: рецензенти наголошували не лише на суттєвих недоліках праці, хибах як літературного, так і наукового змісту, а й відзначали головне — недбалості та прогалини, що стосувались російського життя, з чим громадськість категорично не бажала миритися.

Новий період в історії "Энциклопедического словаря" розпочинається після переходу керівництва видавничим колективом до академіка К. Арсеньєва та професора Ф. Петрушевського, яким вдалося залучити до справи видатних діячів російської науки, зокрема хіміка Д. Менделєєва та біолога А. Бекетова. З цього часу спостерігається ґрунтовне поповнення видання оригінальними матеріалами, а притаманна німецькому першоджерелу наднаціональна спрямованість заступається російською тематикою — на перший план виходять статті з географії Російської імперії, її історії, культури, науки, освіти, стрімко формується та удосконалюється власна термінологія окремих наукових дисциплін і напрямів практичної діяльності.

Активне витіснення перекладних статей оригінальними матеріалами, поява нових авторитетних авторів — видатних російських науковців кінця XIX ст., поступове набуття редакційним колективом методичного досвіду — все це яскраво позначилося на характері енциклопедії: із тривіального видання, що мало на меті передусім піднести рівень освіченості широких кіл буржуазії (а саме таким був "Conversation Lexicon" Ф. А. Брокгауза та його наступників у XIX ст.), вона перетворилася у фундаментальний науковий довідник, який віддзеркалював нові досягнення в усіх ділянках науки, техніки, суспільного та культурного життя Російської імперії і світу. Кожна стаття — ніби своєрідна монографія, адже автори, як правило, висвітлювали обрану тему багатоаспектно, аргументовано, залучаючи значний обсяг нових і апробованих фактичних відомостей, широке коло бібліографічних матеріалів (до речі, саме ці риси зумовили так званий "монографізм" "Энциклопедического словаря", на якому наголошують дослідники). І ще — оригінальна, вільна манера викладу відомостей: елементи белетристики спостерігаємо не лише у біографічних статтях, більшість яких читаються, ніби захоплюючі оповідання, а й у суто наукових. Така розкутість викладу заохочувала видатних вчених того часу до укладання матеріалів до енциклопедії, адже у редакційному колективі зазвичай не втру-

© *Черниш Н., 2009*

чалися у тексти статей, внаслідок чого авторський стиль залишався насправді авторським.

Загалом нові підходи та принципова позиція зміненого редакційного колективу "Энциклопедического словаря" мали позитивні наслідки: з кожним томом видання ставало все більш "російським" не лише за мовою, а насамперед за змістом, адже оригінальні статті, написані тогочасними вченими Російської імперії, отримували перевагу над перекладеними. Зрештою, з часом запозичення матеріалів з німецького джерела стає ледь помітним, що дає підстави колишнім критикам нової енциклопедії для порад навіть такого змісту: "Пан Брокгауз, видаючи заново свій "Conversation Lexicon", повинен буде вельми багато запозичити з російського словника, і то не лише відомості, які стосуються виключно Росії, а й багато інших статей загальнонаукового характеру".

Авторитетний колектив редакції забезпечував високий науковий рівень статей з природознавства, географії (на жаль, нині їх варто розглядати як історичні, адже чимало наведених там відомостей, безперечно, застаріли), біології, математики, техніки та ін., виявляючи при цьому ґрунтовні знання з методики енциклопедичної справи. Наприклад, Д. Менделєєв наголошував, що статті з хімії повинні бути пов'язані зі статтями технологічного спрямування, адже необхідно, щоб панував взаємний зв'язок, такий, як у дійсності, адже сучасна хімія використовує багато матеріалів з техніки, які водночас спираються на хімію. Зауважимо також, що чимало уваги видавців було приділено новітнім науковим напрямам: так, матеріали з математики, порівняно з іншими, сучасними до "Энциклопедического словаря" виданнями, містили нові відомості з неевклідової геометрії, а участь видатного біолога-дарвініста А. Бекетова (до речі, автора понад 150 статей довідника) сприяла кардинальному оновленню, порівняно з німецьким першоджерелом, відомостей з різних розділів біології. Незаперечна цінність матеріалу, зосередженого у 54 та 55 напівтомах "Энциклопедического словаря", де викладено узагальнений комплексний опис Російської імперії кінця XIX ст.: фізична географія, тваринний і рослинний світ, ґрунти, родовища корисних копалин, населення (один із фундаментальних, найбільший за обсягом розділ), етнографія, історія, наука, право, культура — фактично немає галузі, яку б не охопили у своїх дослідженнях видатні російські науковці — автори статей. Якщо ж до цього додати понад 40 тис. біографічних довідок про діячів світової та російської історії, науки і культури, а також біографії видатних особистостей часу створення словника та численні відомості про їхні псевдоніми, стає цілком зрозумілим, як далеко відійшли російські видавці від "Conversation Lexicon" Ф. А. Брокгауза, обраного ними за зразок.

Однак не можна не зауважити: як і всі інші енциклопедичні видання межі XIX—XX ст., "Энциклопедический словарь" Ф. А. Брокгауза та І. Ефрона не відрізнявся єдністю світоглядних принципів авторів статей. Поряд з Д. Менделєєвим, А. Бекетовим, дописи яких віддзеркалювали матеріалістичні погляди, він уміщував й чимало матеріалів, далеких від таких підходів (зокрема, розділ філософії очолював видатний філософ-ідеаліст В. Соловйов, що яскраво позначилося на змісті довідок зазначеної тематики). На жаль, у тогочасних умовах Російської імперії випуск таких фундаментальних видань, як багатотомний "Энциклопедический словарь", був можливий лише на компромісному шляху об'єднання наукових поглядів представників різних світоглядів. Звідси — і неминучий еклектизм, характерний для цього видання (на який, до речі, неодноразово звертали увагу дослідники пізнішого часу). Однак наукова цінність "Энциклопедического словаря" незаперечна, вона полягає передусім у різноманітті вміщеного й узагальненого у довіднику фактичного матеріалу — цифрах, датах, бібліографічних відомостях тощо, у широкій та об'єктивній панорамі розвитку тогочасної російської науки в усіх її суперечностях і контраверсіях.

Суттєвий внесок у підготовку матеріалів для "Энциклопедического словаря" Ф. А. Брокгауза та І. Ефрона зробили відомі українські дослідники, видатні науковці, авторитетні громадські діячі, серед яких — І. Франко (його фундаментальна стаття "Южнорусская литература" цілком слушно може вважатися зразком енциклопедичної майстерності), А. Кримський (автор понад 200 статей, переважно з української лексикології, діалектології, правопису, а також сходознавства), М. Сумцов, Д. Багалій, І. Величко, П. Тутковський та ін. Хоча українська тема та українознавчі матеріали не були центральними у цьому непересічному довіднику (що, зрештою, логічно), все ж варто визнати: в умовах відсутності національних українських енциклопедій саме на його сторінках доволі ґрунтовно, хоча й дещо упереджено, на новітніх наукових засадах кінця XIX — початку XX ст. було висвітлено широке коло питань, дотичних до України, — географія, адміністративний устрій, історія, релігія, література, етнографія тощо. Окремий, значний за обсягом масив становили оригінальні біографічні матеріали про діячів української історії, культури, науки (в останніх вміщено також змістовні огляди праць і напрямів досліджень науковців).

У першу чергу увагу привертає цикл статей довідника, присвячених адміністративному устрою Російської імперії, зокрема тим губерніям, які знаходилися на етнічних українських землях (наприклад, "Полтавська губернія"). У цих статтях містяться загалом традиційні для енциклопедичних довідників дані про точне географічне розташування губернії, статистичні відомості про її населення (кількість, національна приналежність, зайнятість тощо), зазначаються найбільші міста, інші населені пункти, як правило, додається карта місцевості, доволі часто вміщено й аналіз геологічної будови території (переважно на основі досліджень П. Тутковського). Зауважимо, що такі матеріали вельми ґрунтовні, насичені різноманітними фактами, всебічно інформують читачів про місцевість й її населення (окрім згаданої вище статті "Полтавська губернія", яскравим прикладом може слугувати і матеріал "Галичина", написаний Г. Величком).

Незаперечно цікавими були і статті етнографічної тематики, зокрема ті, що присвячені обрядовим святам та звичаям українців, давнім слов'янським язичницьким богам — "Дажбог", "Перун", "Ярило", "Велес" та ін. Окремий цикл висвітлює українську демонологію: статті "Русалки", "Мавки", укладені видатним українським етнографом М. Сумцовим і вирізняються надзвичайною яскравістю стилю, образністю, адже у своєму викладі автор використовує легенди і перекази українців. Насичені національним матеріалом і статті "Коляда", "Купало", де детально та колоритно описані обряди і звичаї нашого народу. Принагідно зауважимо, що викладені в матеріалах етнографічної тематики відомості мають велике історичне значення, їхній зміст не застарів й нині.

Чимало біографічних матеріалів "Энциклопедического словаря" Ф. А. Брокгауза та І. Ефрона присвячені видатним українським громадським діячам, літераторам, науковцям, передусім тим, що увійшли в історію не лише власної Батьківщини, а й інших країн. Це насамперед статті "Т. Шевченко" (значна за обсягом, насичена різноманітним фактичним матеріалом, вона може вважатися прикладом чудової манери викладу, притаманної її автору — М. Сумцову), "І. Франко", "А. Кримський", "Марко Вовчок", "М. Кропивницький", "М. Максимович", "Д. Багалій" та ін. На жаль, не можна не зауважити, що окремі біографічні матеріали довідника (для прикладу стаття про М. Максимовича) суперечливі за змістом. Хибна та жорстка політика російського царату призводила до того, що всі видатні наукові досягнення Російської імперії другої половини — кінця XIX ст. приписувались виключно росіянам, так само, як росіянами вважали біль-

шість відомих тогочасних науковців, незалежно від їхнього походження (крім М. Максимовича, "росіянином" став також А. Кримський, Хв. Вовк та чимало інших українських вчених світового рівня).

Варто наголосити, що українські науковці і письменники, які укладали статті до "Энциклопедического словаря", увійшли в історію світової та вітчизняної науки і культури як визначні особистості своєї епохи. Українці створили для цього оригінального видання чимало фундаментальних, вичерпних довідок, були запрошені до участі у роботі редакції, відомості про них вміщувалися на сторінках довідника. Все це переконливо засвідчує, що національна наукова думка кінця XIX — початку XX ст. високо поціновувалась у світі, а українські вчені мали незаперечний авторитет у колі колег.

Випуск "Энциклопедического словаря " Ф. А. Брокгауза та І. Ефрона було успішно завершено 1907 р. у Петербурзі. Довідник побачив світ у двох варіантах: перший об'єднував 41 основний та 2 додаткові томи чималого обсягу (незначна частина накладу), другий включав 82 основних і 4 додаткових напівтоми, що були зручнішими у користуванні та компактнішими (основний варіант). Напівтоми мають подвійну нумерацію, наприклад, напівтоми 49 та 50 на титульній сторінці пронумеровані як XXV та XXV-а відповідно. Загалом до складу цього фундаментального словника увійшло 121 240 статей, серед яких понад 40 тис. біографічних довідок, 7 800 ілюстрацій, 235 портретів (досить якісних та точних на час їх створення). 82 напівтом енциклопедії закінчується "Портретною галереєю редакторів і співробітників "Энциклопедического словаря", що подає понад 300 зображень. Додаткові напівтоми (1905 — 1907 рр. випуску) доповнюють "Энциклопедический словарь" новими, актуальними матеріалами, які з цілком зрозумілих причин не увійшли до складу основного видання, а також тими відомостями, що з різних обставин, зумовлених переважно недостатнім науково-методичним досвідом редакційного колективу, виявилися пропущеними.

Якщо початкові (перші два) томи довідника мали наклад лише 12 тис. примірників, то з часом та набуттям широкої популярності видання у читачів він зріс до 15, 18 і, нарешті, сягнув 25 тис. примірників, а напівтоми 54 та 55, зміст яких цілком присвячений Росії, вийшли у світ доволі значним, як для тогочасної енциклопедії, накладом у 75 тис. примірників. Словник друкували надзвичайно якісно (нагадаємо, що І. Ефрон був власником однієї з найкращих на той час друкарень м. Петербурга), досить швидкими темпами: по чотири—п'ять невеликих напівтоми на рік; хоча він мав порівняно високу ціну, вона гарантувала ошатне художньо-технічне оформлення і загальну культуру видання та певною мірою засвідчувала престижність енциклопедії.

У 1911 р. видавнича фірма "Ф. А. Брокгауз та І. Ефрон", окрилена неабияким успіхом попереднього видавничого проекту, розпочала випуск "Нового энциклопедического словаря" за редакцією академіка К. Арсеньєва. Цього разу мета редакційного колективу була принципово іншою: створити і видрукувати довідник, який би, поєднуючи у собі всі найкращі риси великого, фундаментального "Энциклопедического словаря", був доступним для найширших кіл російських читачів — за обсягом, загальним характером інформації та й, зрештою, за ціною. Досить компактний, позбавлений характерного для попередника монографічного викладу, сучасний за змістом вміщених у ньому фактичних відомостей, з оновленим авторським колективом (чого варті хоча б імена І. Мечнікова, І. Бодуена-де-Куртене, А. Коні, М. Лісовського, А. Кримського — авторів центральних статей, редакторів тематичних розділів), насичений бібліографічним матеріалом, "Новый энциклопедический словарь" одразу ж став помітним явищем наукового та культурного життя Російської імперії. На жаль, через несприятливі суспільно-історичні причини видання не було повністю завершено: із запланованих початково 48 томів у 1916 р. світ побачив останній 29 том (завершила його стаття "Отто"). У довіднику особливу увагу привертають дві серії портретів видатних діячів: перша має назву "Російські діячі" і подає майже 900 зображень (т. 1—8, 11—12, 15—20, 22—24, 26 та 28), друга — "Іноземні діячі" — представлена незначною кількістю портретів, вміщених лише у 20 томі. Загалом варто підкреслити, що фундаментальний "Энциклопедический словарь" і незавершений "Новый энциклопедический словарь" Ф. А. Брокгауза та І. Ефрона — два найбільших видавничих проекти осередку — не виключають, а поглиблюють і збагачують один одного, засвідчуючи високий рівень розвитку наукової думки Росії кінця XIX — початку XX ст., унікальність досягнень її найкращих представників у галузі енциклопедичної справи.

Поєднавши непересічні здобутки російської енциклопедичної культури, що лише формувалась, та багатий історичний досвід довідкової справи європейських країн, зокрема Німеччини, енциклопедичні словники видавничої фірми "Ф. А. Брокгауз та І. Ефрон", поряд з гербом, прапором і гімном Російської імперії одразу стали своєрідним символом цієї держави. Мати їх у своїй бібліотеці вважалося і престижно, і корисно для освічених громадян Росії, адже вони не лише нічим не поступалися ні своєму уславленому першоджерелу — "Брокгаузу", ні визначному світовому авторитету — "Британіці", ні оригінальному "Лароссу", а й навпаки, багато в чому перевершували їх, зокрема широтою тематики статей, прагненням російських авторів максимально охопити і глибоко висвітлити власні національні проблеми, посиленою увагою редакційної колегії до новітніх наукових напрямів, яких на початку XX ст. виникло чимало.

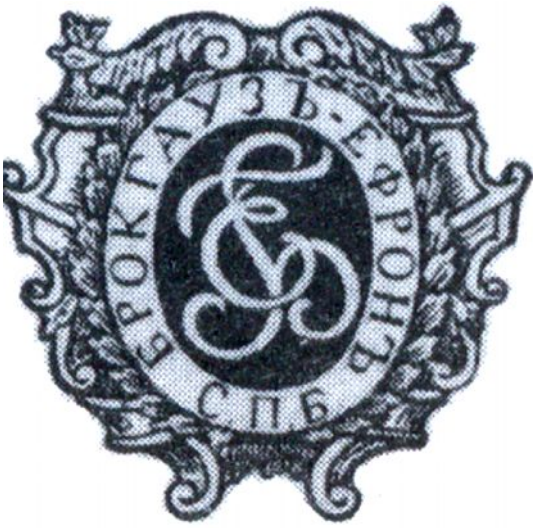

Видавнича марка енциклопедичного видавництва "Ф. А. Брокгауз та І. Ефрон"

Нині, майже через століття після випуску у світ фундаментальних довідників видавничої фірми "Ф. А. Брокгауз та І. Ефрон", вони отримали нове життя у багатьох репринтних та електронних версіях, які здійснені провідними видавництвами Російської Федерації. Так, ще на початку 1991 р. найавторитетніший російський осередок — видавництво "Советская энциклопедия" — розпочав повернення до читачів окремих томів "Энциклопедического словаря" та випустив у світ дванадцятитомні "Біографії" (електронна версія на двох компакт-дисках "Біографії. Росія"). Тут об'єднано понад 15 тис. статей з двох видань та вміщено відомості про діячів російської історії, науки, культури з давніх часів і до жовтневих подій 1917 р., подано численні ілюстрації, які унаочнюють матеріали. Дещо пізніше, у 1996 р.

московське видавництво "Русское слово" здійснило адаптацію майже всіх текстів статей уславленого словника, маючи на меті наблизити їх до вимог сучасної орфографії російської мови і надати таким чином можливість найширшим колам читачів ознайомитися з виданням. На жаль, до складу нової адаптованої версії "Энциклопедического словаря" Ф. А. Брокгауза та І. Ефрона не увійшли матеріали, які, на думку редакції, втратили наукове значення, що загалом знизило рівень цього оригінального видавничого задуму "Русского слова". Однак уже у 2001 р. світ побачив повний (зауважимо — без скорочень, купюр, адаптації чи іншого редакційного втручання) комплект усіх томів енциклопедії. Видавництво "Терра" (м. Москва) доклало чимало наукових зусиль та, зрештою, і коштів, щоб подарувати співвітчизникам повну репринтну версію найпопулярнішої універсальної енциклопедії початку XX ст., що стала свого часу символом духовного відродження Росії, свідченням її наукового поступу та дала поштовх подальшому розвитку національного енциклопедичного книговидання.

Спадкоємцем традицій російської енциклопедистики XIX — початку XX ст., закладених видавничими осередками Ф. А. Брокгауза та І. Ефрона, братів О. та І. Гранат, стало видавництво "Большая Советская энциклопедия", діяльність якого як акціонерного товариства було започатковано 1925 р., з ініціативи видатного вченого академіка О. Шмідта. Кардинальні зміни в громадянській свідомості, нові суспільно-політичні та культурно-історичні реалії пожовтневого часу висували складні завдання створення принципово іншого довідкового видання, ніж відомі на той період енциклопедії, — відмінного від своїх попередників передусім загальною метою, світоглядним спрямуванням, читацькою адресою та й науково-методичними засадами. Ось як було визначено характер і завдання нової енциклопедії в директивних документах тогочасного уряду: "Подати всю суму досягнень і відомостей з найважливіших та найнеобхідніших галузей знання для робітничого класу, що веде боротьбу за новий соціальний лад, в період розгортання цієї боротьби, в широкому масштабі матеріалів, побудованих не на псевдонауковому базисі "чистої" науки, а на залізному фундаменті діалектичного матеріалізму".

Ідея нової енциклопедії зародилася ще на початку 20-х років XX ст. у період розвитку непу. Саме тоді у 1923 р. у Держвидаві під керівництвом О. Шмідта було створено ініціативну групу з відомих громадських, культурних діячів, науковців (до її складу увійшли, зокрема, М. Покровський, М. Мещеряков, В. Брюсов та ін.), які станом на початок 1924 р. провели значну роботу: визначили тип видання ("марксистська універсальна енциклопедія"), розробили загальний план (праця, як передбачалося, матиме обсяг 20—25 томів), вирішили чимало інших нагальних організаційно-методичних питань. Обґрунтовуючи потребу енциклопедії, О. Шмідт писав: "Нове життя будується на наукових засадах. Ніколи ще досягнення науки не були так потрібні і так бажані масам, як тепер. Подати в найзручнішому узагальненому викладі все найголовніше з сучасної науки може лише енциклопедичний словник. Старі енциклопедії мали для свого часу велике значення. Нині вони настільки застаріли, що виправлення їх безнадійне. Новий час потребує нової енциклопедії, просякнутої новим світоглядом, що чітко відповідає практичним вимогам сьогодення. Так виник план "Большой Советской энциклопедии", яка стане визначною пам'яткою нашої епохи".

Власне, підготовчі заходи ініціативної групи дали можливість вже 1928 р. заснувати спеціалізований видавничий осередок — акціонерне товариство "Советская энциклопедия" та активно розпочати втілення в життя проекту принципово нового енциклопедичного довідника. Для успішного вирішення усього комплексу складних завдань необхідними виявилися інші, ніж при випуску дожовтневих видань, методи створення енциклопедій. У багатьох ситуаціях редакційному колективу доводилось діяти без будь-яких попередників і зразків, по суті, вперше випробовуючи нові енциклопедичні підходи. Справді, саме у процесі підготовки до друку першого видання "Большой Советской энциклопедии" сформувався особливий метод, який у подальшому упродовж XX ст. використовували усі енциклопедичні колективи Радянського Союзу, розвиваючи і поглиблюючи його в міру накопичення видавничого досвіду.

Якщо не брати до уваги чітко визначеного директивно ідейного спрямування довідника, його цілісний марксистський світогляд (це виключало, зокрема, притаманний "Энциклопедическому словарю" Ф. А. Брокгауза та І. Ефрона еклектизм), нова енциклопедія ставила за мету речі незаперечно важливі: відповідність відомостей статей сучасним науковим досягненням; встановлення взаємозв'язків між науковими дисциплінами та частковими поняттями, що потребувало ґрунтовного науково-методичного попереднього опрацювання сло́вника усього довідника; широке громадське обговорення проектів сло́вника та найбільш принципових матеріалів; постійне оновлення відомостей; досягнення однотипності структури статей та стилістичної одноманітності викладу — ось далеко не повний перелік проблем, які редакційній колегії "Большой Советской энциклопедии" довелось розв'язувати в процесі підготовки та випуску видання. А ще: залучення авторитетних вчених — авторів статей, формування кваліфікованого редакційного колективу, обізнаного з тонкощами енциклопедичної справи керівного апарату, "технологія" видавничого проходження авторських оригіналів й численних коректур, ґрунтовна підготовка бібліографічного, ілюстративного, зокрема й картографічного, матеріалів, фахове розроблення художнього оформлення та забезпечення якісного поліграфічного відтворення. Всі ці проблеми необхідно було вирішувати авторитетно, швидко, кваліфіковано, оскільки суспільна потреба у новому виданні була, як на той час доволі гострою.

Найскладнішими виявились питання розроблення сло́вника "Большой Советской энциклопедии". Якщо складання реєстрів слів у дожовтневих довідкових виданнях частогусто перетворювалось у механічне запозичення назв статей з відомих німецьких чи англійських енциклопедій (Ф. А. Брокгауза, Й. Майера, Б. Гердера або ж "Британіки"), то у новому довіднику воно стало найважливішою і найкваліфікованішою роботою з відбору старих слів та вишукування актуальних понять з різноманітних сучасних джерел — наукових праць, літературних творів, публіцистики, періодичних видань. Редакція "Большой Советской энциклопедии" мала на меті забезпечити наукову цінність та цілісність багатотомного видання, а тому розробила цикли споріднених за тематикою статей, які були тісно пов'язані між собою і групувались навколо одного центрального поняття. У сукупності понад 63 тис. статей довідника багатогранно і багатоаспектно висвітлювали всі галузі науки та напрями людської діяльності (табл. 1).

Завдання, що були поставлені перед "Большой Советской энциклопедией", потребували також докорінних змін у принципах і методах роботи редакції. Власне, якщо раніше підготовка енциклопедичної статті передбачала лише співпрацю редактора з автором матеріалу, то вже з перших томів нове довідкове видання стало результатом колективної праці наукових інституцій Академії наук, кафедр вищих навчальних закладів, численного загалу вчених, літераторів, громадських діячів, що активно прилучилися до усіх процесів розроблення словника, укладання статей, розв'язання різноманітних методичних проблем. Зазвичай найпринциповіші і найскладніші за змістом огляди обговорювали на засіданнях редакційної колегії, яка стала своєрідним

організаційним центром, що керував усім комплексом науково-методичних заходів зі створення енциклопедії. Для забезпечення високої наукової якості матеріалів, достовірності наведених відомостей було передбачено складний і багаторазовий контроль (ймовірно, в умовах посилення тоталітаризму він виконував функції ще й додаткової цензури).

Таблиця 1

Співвідношення наукових дисциплін за кількістю статей та їхніми обсягами у першому виданні "Большой Советской энциклопедии"

Дисципліна	Кількість статей, %	Обсяг, %
Фізико-математичні науки	8,6	7,1
у тому числі: хімія	2,9	1,7
Геологічні науки	2,4	1,5
Біологічні науки	12,3	7,3
Медицина	5,1	4,4
Економіка	3,8	8,6
Техніка	6,1	6,6
Сільське господарство	2,8	2,6
Географія	15,5	10,4
Філософія	1,7	4,3
Етнографія та археологія	1,9	1,3
Історія загальна	11,3	14,0
у тому числі: стародавня	2,5	1,3
середньовічна	2,4	2,1
нова	6,4	10,6
Історія СРСР	4,0	6,8
Історія ВКП(б)	0,8	2,8
Профспілковий рух	0,7	1,5
Держава і право	3,0	2,8
Військова справа	2,4	2,7
Мовознавство	1,8	1,5
Література СРСР	2,6	2,7
Літератури іноземні	3,0	2,4
Музика	2,5	1,4
Образотворче мистецтво	4,0	3,0
Театр, кіно	1,0	0,8
Народна освіта, наука, друк	1,3	2,6
Інше	1,4	0,9

Видавців очікувало чимало ускладнень як методичного, так й організаційного плану, адже належного досвіду підготовки енциклопедії колектив не мав: терміни виходу у світ томів неодноразово порушувалися, обсяги статей невпинно та доволі часто необґрунтовано зростали, існувала реальна загроза навіть припинення випуску праці (чимало її редакторів, сотні авторів статей були репресовані сталінським режимом, серед них — М. Бухарін, М. Тухачевський, А. Кримський та ін.). Однак видання "Большой Советской энциклопедии" було успішно завершено: у 1947 р. читачі отримали останній, 66 том "СРСР" (він не нумерований, тому обсяг довідника традиційно обмежують 65 томами). Основні складові редакційно-видавничого процесу, розроблені та використані під час підготовки першого видання "Большой Советской энциклопедии", витримали випробування часом і стали фундаментом науково-методичних підходів для всіх енциклопедичних колективів колишнього Радянського Союзу.

Риси свого попередника — і негативні, що були зумовлені яскравим ідейним забарвленням практично усіх статей та, відповідно, псевдонауковістю окремих матеріалів, і позитивні, які полягали у чіткій організації редакційно-видавничого процесу, подальшому розвиткові принципу всеохопності проблем, прагненні повідомити читачам найсуттєвішу та актуальну інформацію, — продовжило друге видання "Большой Советской энциклопедии", започатковане 1949 р. Запланований обсяг довідника — 50 томів, головним редактором став академік С. Вавилов, з 1951 р. — академік Б. Введенський.

Створене у складних, неоднозначних суспільно-політичних умовах культу особи Й. Сталіна, видання повинно було "широко висвітлити всесвітньо-історичні перемоги соціалізму в СРСР, досягнення країни в галузі економіки, науки, культури, мистецтва", з вичерпною повнотою "показати здобутки соціалістичної культури", а головне — "спираючись на марксистсько-ленінську теорію, енциклопедія має на меті подати партійну критику сучасних реакційних буржуазних течій у різних галузях науки і техніки". Безперечно, для вирішення таких "відповідальних" завдань необхідно було в короткі терміни підготувати та опрацювати новий слóвник, передусім включити до його змісту фундаментальні статті суспільно-політичної тематики, зокрема про ідеологів марксизму-ленінізму, їхні праці, наситити відповідним світоглядним спрямуванням кожен тематичний розділ, незалежно від того, йшлося у його змісті про історію, природознавство чи образотворче мистецтво. Дійсно, загальна кількість статей енциклопедії зросла до 100 тисяч (нагадаємо, що у першому виданні "Большой Советской энциклопедии" їх було лише 65 тисяч). Оновлення і збагачення складу матеріалів праці було здійснено головно за рахунок термінів з галузей економіки, техніки, культури (певна річ, зі зрозумілими та цілком передбачуваними світоглядними акцентами), які відображали ті глибокі зміни, що відбулися у світі внаслідок науково-технічної революції.

Для редакційного колективу, очолюваного видатним вченим, відомим на той час популяризатором наукових знань С. Вавиловим, важливими були насамперед актуальність, новизна довідкових матеріалів, віддзеркалення у них досягнень вчених СРСР, максимальна популярність викладу при збереженні усіх типологічних рис енциклопедії, адже передбачалось, що виданням користуватимуться читачі з різним рівнем підготовки, чітке дотримання обсягів окремих статей, необхідність збереження заздалегідь визначених співвідношень обсягів тематичних циклів, чітке уникнення дублювання. Накопичений досвід дав редакційному колективу змогу удосконалити систему підготовки матеріалів: при співпраці з авторами особливу увагу приділяли дотриманню типових схем статей (кожен автор отримував їх при замовленні тексту матеріалу), бібліографічним відомостям (понад 40 % статей супроводжувались ґрунтовними переліками джерел, виданих переважно мовою оригіналу), ілюструванню (загальний обсяг ілюстрацій і карт досяг 25 % обсягу довідника).

Друге видання "Большой Советской энциклопедии" було завершене у 1957—1958 рр.: у 1957 р. читачі отримали останній із запланованих, 50 том праці, присвячений (за традицією, що поступово формувалася) СРСР. Матеріал у ньому було згруповано у 23 тематичні розділи, унаочнено оригінальними таблицями хронології подій — не лише в історії, а й в таких галузях, як техніка, природознавство, література, мистецтво. Через рік було підготовлено та видрукувано додатковий, 51 том енциклопедії, що об'єднував 950 статей. Зміст цього тому становили відомості нової епохи суспільно-політичного розвитку СРСР, що отримала назву "хрущовської відлиги". Відповідно центральною стала стаття "XX з'їзду КПРС" — про історичну подію, яка, власне, і започаткувала зміни у житті країни; вперше вміщено і матеріали про "заборонені" та "шкідливі" для свого часу науки — "Генетика", "Книгознавство", "Соціологія", з'явилися ці-

каві дописи про "Інформатику", "Атомну енергію", "Кібернетику", цикл статей, присвячених космосу та космонавтиці — темам, гостро актуальним у період науково-технічної революції, чимало уваги було приділено змінам на геополітичній карті світу та біографічним відомостям.

Водночас, не можна не зауважити надмірної ідеологізації матеріалів другого видання "Большой Советской энциклопедии", що яскраво виявлялось насамперед у формуванні слóвника: по-перше, до енциклопедії включали лише ті статті, які висвітлювали "грандіозні звершення СРСР, досягнуті завдяки керівній ролі КПРС"; по-друге, біографічні відомості про діячів, лояльних до правлячого тоталітарного режиму (власне, саме визначення "прогресивний", "видатний" та ін. слугувало перепусткою до вміщення прізвища на енциклопедичних сторінках); по-третє, матеріал однозначно упередженого та необ'єктивного характеру про історичні, культурні, наукові події. Так само в змісті підготовлених до публікації статей, навіть тоді, коли відомості були викладені більш-менш коректно, не завжди вдавалося уникнути партійно-радянських оцінок, навішування ярликів, несправедливої дискримінації або ж відвертого замовчування тих явищ, імен, понять, що не вкладалися у суворі рамки тоталітарної ідеології. Хоча енциклопедія мала універсальний характер і охоплювала, умовно кажучи, всі аспекти життя — політику, економіку, науку, культуру — висвітлювались вони переважно викривлено, упереджено під кутом зору тогочасних панівних світоглядних принципів і настанов.

Однак у редакційно-методичному плані друге видання "Большой Советской энциклопедии" стало важливим і принциповим кроком вперед, адже саме тоді було остаточно усталено засади наукової підготовки та громадського обговорення слóвника, його часткового оновлення і доповнення в процесі випуску довідника; сформовано методи і прийоми популяризації викладу відомостей при збереженні усіх типологічних рис енциклопедичної праці; розроблено оптимальні типові схеми для статей різного типу; удосконалено систему редагування матеріалів; випробувано дієві важелі стримування неправомірного збільшення обсягів матеріалів; визначено принципи залучення бібліографії, ілюстрацій та ін. Саме ці підходи були критично осмислені та творчо використані українськими енциклопедистами, що наприкінці 50-х років XX ст. розпочали випуск Української Радянської енциклопедії — першого республіканського універсального довідника на теренах Радянського Союзу.

До середини 60-х років XX ст. у суспільстві визначилась нагальна потреба в новій актуальній за змістом багатотомній універсальній енциклопедії, адже від часу випуску перших томів другого видання "Большой Советской энциклопедии" минулого майже два десятиліття. За цей історичний період кардинально змінилася політична карта світу, науково-технічна революція обумовила появу та стрімкий розвиток численних новітніх галузей знань, відбулися і деякі зрушення у суспільно-політичному житті держави — всі означені проблеми, за задумом видавців, мусіли скласти основу матеріалів нового довідника. Зауважимо, однак: нового за фактичними відомостями, але незмінного за світоглядним спрямуванням, адже "переваги соціалістичної системи", "подальший розвиток марксизму-ленінізму", "аргументована наукова критика ідеологічних концепцій прихильників антикомунізму, сучасних буржуазних течій в галузі філософії, соціології, історії" (а саме так наголошено у передмові) безальтернативно повинні широко висвітлюватись в енциклопедії та слугувати основою будь-якої довідки.

Обсяг третього видання "Большой Советской энциклопедии", випуск якого було розпочато у 1969 р. мав становити 30 томів. Редакційна колегія планувала зробити довідник суттєво компактнішим та, відповідно, зручнішим для використання найширшими колами пересічних читачів. Зауважимо, що враховуючи загальні тенденції розвитку світової енциклопедичної справи другої половини XX ст., при загальному скороченні обсягу видання у новому довіднику було збільшено майже до 100 тисяч кількість статей та скореговано інші їхні характеристики: сотні коротких, конкретних довідок замінили розлогі, фундаментальні монографічні огляди та оновили і доповнили їхні відомості. Усім своїм змістом, структурою, тематикою статей "Большая Советская энциклопедия" була спробою дати адекватну відповідь на виклики доби. Водночас загальні науково-методичні засади опрацювання нового довідника залишились майже незмінними. Вони враховували традиції уславлених попередників, передусім енциклопедичних праць фірми "Ф. А. Брокгауз та І. Ефрон", досвід першого та другого видань "Большой Советской энциклопедии" і передбачали: по-перше, залучення висококваліфікованих авторитетних авторів — провідних науковців, видатних вчених СРСР та зарубіжних країн, знаних державних і громадських діячів (зауважимо, зокрема, що лише до складу Головної редакції довідника увійшли 30 академіків, 10 членів-кореспондентів всесоюзної та республіканських академій наук, 7 лауреатів Нобелівської премії); по-друге, колегіальність ухвалення усіх організаційно-методичних рішень та широку участь наукової громадськості у розв'язанні численних принципово важливих для видавництва питань; по-третє, формування справді нового словника та усталення уніфікованих вимог до змісту матеріалів, що базувались на видатних здобутках тогочасної наукової думки, подальше розгалуження тематичних циклів, стилістичну одноманітність дописів, доцільне, обумовлене потребами читачів використання ґрунтовної бібліографії та корисних ілюстрацій (зокрема, карт). Все це у сукупності забезпечило суттєве піднесення рівня культури нового універсального енциклопедичного довідника, його чітку відповідність світовим тенденціям розвитку енциклопедичної справи другої половини XX ст., врешті-решт, викликало неабияке зацікавлення зарубіжних видавців. Так, у 1973—1982 рр. американське видавництво "Макміллан" здійснило переклад та друк третього видання "Большой Советской энциклопедии", аналогічний проект у 80-х роках втілили й грецькі енциклопедисти. Нині, доки не завершено вповні підготовку та випуск у світ нового універсального багатотомного довідника — "Большой Российской энциклопедии" — читачі мають змогу в разі потреби звертатися до сучасної електронної версії її попередниці на компакт-дисках (враховуючи, безперечно, ті кардинальні зміни, що відбулися у суспільстві та унеможливило використання деяких відомостей). Як бачимо, високий інтелектуальний потенціал держави, залучення найкращих наукових сил, запровадження принципів фундаментальності та системності у поєднанні зі сприятливими історичними, економічними та геополітичними обставинами дали змогу видавцям створити і видрукувати фундаментальну універсальну енциклопедію, що яскраво віддзеркалювала всі аспекти життя Радянського Союзу 60—80-х рр. XX ст.

Сучасна доба суспільно-політичного та культурно-історичного розвитку Російської Федерації, яка сформувала нового читача з його особливими інформаційними потребами, гостро актуалізувала необхідність принципово іншої енциклопедії, що уникла б суттєвих недоліків своїх попередників — трьох видань "Большой Советской энциклопедии" та водночас не втратила їхніх кращих традицій і непересічних здобутків. Вільною від ідеологічних нашарувань та диктату тоталітарної системи, позбавленою упереджень, замовчувань, цензурування матеріалів, хибних псевдонаукових теорій та несправедливих оцінок і водночас методично досконалою, збагаченою цінними бібліографічними відомостями та численними ілюстраціями, видрукуваною з ура-

хуванням усіх новітніх технологій — такою очікували побачити нову фундаментальну універсальну енциклопедію широкі кола читачів, що з особливою повагою звикли користуватися авторитетними виданнями цього типу. Наукове видавництво "Большая Российская энциклопедия" (спадкоємець добре відомого у світі осередку "Советская энциклопедия", що отримало свою назву у 1991 р.) приступило до науково-видавничого опрацювання тридцятитомного проекту видання "Большой Российской энциклопедии" у 2002 р. Головний редактор довідника — президент Російської Академії наук академік Ю. Осипов.

Доволі швидко, як для енциклопедії, що передбачає низку складних підготовчих робіт та вимагає досить тривалого терміну на їхнє виконання, а саме у 2004 р. читачі отримали перший том "Большой Российской энциклопедии" з промовистою назвою "Россия", обсягом понад 1000 сторінок (з них 40 сторінок — предметний покажчик). За структурою том являв собою систематизовану збірку великих статей-оглядів, присвячених загалом традиційним для видань такого типу проблемам: географії, населенню, геології, клімату, економіці, історії, філософії, літературі, державному устрою Росії та ін. Для укладання статей, що поєднували б у своєму змісті усталені й новітні відомості, редакційна колегія запросила найкомпетентніших фахівців різних наукових спеціальностей та галузей практичної діяльності: зокрема, Г. Грефу належить матеріал про соціально-економічну політику та місце Росії у світовій економіці, С. Ігнатьєву — про грошову систему, А. Кокошину — про обороноздатність країни та її безпеку. Не менш авторитетними були й рецензенти тематичних розділів та окремих статей енциклопедії, переважно видатні російські вчені, визнані в усьому світі — академіки Ж. Алфьоров, Є. Веліхов, А. Чубар'ян та ін.

Принципова позиція редакційного колективу передбачала, по-перше, включення до змісту матеріалів насамперед новітніх, актуальних відомостей; по-друге, свідоме та послідовне вилучення оцінок на кшталт "прогресивний", "реакційний", "великий" та ін. — лише факти, що мали місце в дійсності. Видавцями енциклопедія усвідомлювалась і втілювалась у багатотомну працю не як розлога історія проблеми, а як дзеркало тих складних і почасти неоднозначних процесів, що мають місце в реальній навколишній дійсності.

Перший том "Большой Российской энциклопедии", присвячений Росії, планують перевидавати раз на п'ять років, оновлюючи частину змісту відповідно до змін у політиці держави, стані розвитку галузей економіки, освіти, мистецтва. Видання отримало найвищу оцінку громадськості та читачів: його було визнано "Книгою року" Національним конкурсом книговидавців на XVIII Московському міжнародному книжковому ярмарку у 2005 р.

Варто зауважити, що при підготовці "Большой Российской энциклопедии" дещо змінилася і загалом усталена упродовж XX ст. методика науково-редакційного опрацювання статей. Оскільки щороку видавці планують випускати у світ лише два томи нового універсального довідника (так, у 2007 р. читачі отримали, як і передбачалось, восьмий том енциклопедії), то, враховуючи ці строки, статті замовляють лише для наступних одного-двох томів, у діапазоні трьох літер, адже широким колам громадськості необхідно подати передусім справді актуальну інформацію, доповнену новітньою бібліографією (нагадаємо принагідно, що попереднє, третє видання "Большой Советской энциклопедии" було завершене у Радянському Союзі у 1978 р., тобто три десятиліття тому та суттєво застаріло). Щодо кількості статей, то, за загальною концепцією нового російського універсального довідника, їх має бути значно менше, ніж у попередниці, — приблизно 80 тисяч. Водночас прогнозується, що капітальна, з ґрунтовними статтями "Большая Российская энциклопедия" у подальшому може слугувати науковим фундаментом для низки інших національних галузевих, спеціалізованих, тематичних довідників, компактніших за обсягом і популярніших за викладом відомостей енциклопедичних словників.

Було оновлено також і зовнішній вигляд російської енциклопедії: червоний колір, притаманний третьому виданню "Большой Советской энциклопедии", змінила ошатна палітурка з темно-синім корінцем та жовтавим основним полем, на якому золотом витиснено назву праці. Друк універсального довідника було здійснено в Німеччині. На жаль, поліграфічна галузь Російської Федерації не мала достатніх технічних та технологічних можливостей, необхідних для забезпечення високої якості та належної культури видання, розрахованого на використання упродовж тривалого терміну. Зазначимо також, що нещодавно редакційна рада "Большой Российской энциклопедии" прийняла пропозицію відомої комп'ютерної фірми "Діректмедіа Паблішинг" та планує у майбутньому кожен том довідника випускати не лише у традиційному книжковому варіанті, а й в електронній формі на CD-диску. Завдяки цій угоді читачі матимуть змогу обирати зручний для використання варіант довідкової праці.

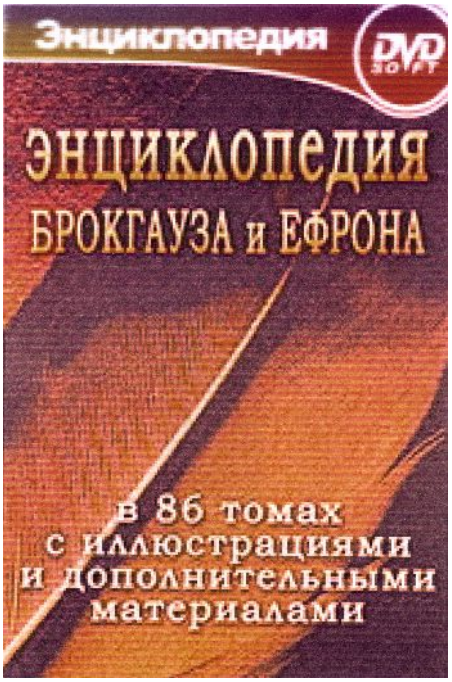

Сучасна електронна версія "Энциклопедического словаря" Ф. А. Брокгауза та І. Ефрона

Однак не лише новітня "Большая Российская энциклопедия", а й низка інших фундаментальних науково-довідкових видань є результатом плідної та наполегливої праці потужного, відомого в усій Європі видавничого осередку. Окремі з випущених у Росії, оригінальні за науковим задумом та поліграфічним втіленням довідники становлять інтерес для широких кіл читачів України, інших країн СНД, що лише розпочинають підготовку власних національних енциклопедій з новітньою і неупередженою інформацією.

Як бачимо, високий інтелектуальний потенціал російських науковців, об'єднаних навколо ідеї створення і видання нової національної універсальної енциклопедії, дав змогу запропонувати читачам справді сучасну фундаментальну довідкову працю. Вона яскраво засвідчила продовження і поглиблення кращих традицій, які своїми витоками сягають "доби Брокгауза — Ефрона" (тобто кінця XIX — початку XX ст.), коли світ побачив багатотомний "Энцикло-

педический словарь" видавничого осередку, започаткованого німецькими спадкоємцями Ф. А. Брокгауза та петербурзьким підприємцем І. Ефроном. Йдеться, передусім, про всеохопність наукових проблем, багатогранність їх висвітлення, авторитетність тлумачень численних фактів, зрештою, всі ті риси, що у сукупності сприяли внесенню цього унікального довідника до числа непересічних явищ світового енциклопедизму та усвідомленню його особливої ролі у становленні російської книговидавничої справи, піднесенні рівня освіченості суспільства. Водночас нові, сучасні принципи "Большой Российской энциклопедии" — об'єктивність та неупередженість викладених фактів, компактність подання довідкових відомостей, максимальне наближення до інформаційних потреб і можливостей найширших кіл читачів при збереженні високого наукового рівня матеріалів та належної якості методико-видавничого опрацювання довідника — все це дало змогу видавцям Російської Федерації запропонувати суспільству конкурентоспроможну та незаперечно цінну довідкову працю XXI століття. І ще одне: так само, як для Російської імперії початку XX ст., для нинішньої Російської Федерації нова енциклопедія, поряд з гербом, прапором та гімном, стала одним із важливих символів держави, адже засвідчила її піклування про національне енциклопедичне книговидання — невід'ємну складову духовного, наукового та культурного життя.

Список використаної літератури

1. *Амбарцумян Н. О.* Универсальные энциклопедии: проблемы и достижения / Н. О. Амбарцумян. — М. : Книга, 1996. — 244 с.
2. *Волков Н. В.* Сто страниц про историю энциклопедий / Н. В. Волков. — М. : Педагогика, 1991. — 128 с.
3. *Емельяненков А.* Как происходит формирование статей энциклопедии / А. Емельяненков // Российская газета. — 2007. — 29 окт.
4. *Коновалов В.* Энциклопедист / В. Коновалов // Известия. — 2007. — 9 апр.
5. *Котин О.* "Платон" не должен быть больше "Ленина". БРЭ правдивей БСЭ? / О. Котин // Собеседник. — 2007. — 29 авг.
6. *Черниш Н.* Агатангел Кримський та енциклопедична справа / Н. Черниш // Агатангел Кримський у контексті української та світової культури: [зб. наук. пр.] / Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки ; [редкол.: Аркушин Г.Л. та ін.]. — Луцьк, 2006. — С. 26—31. — (Волинь філологічна: текст і контекст ; вип. 1).
7. *Черныш Н. И.* Методическая помощь издательства "Советская энциклопедия" в становлении Украинской Советской энциклопедии / Н. И. Черныш // Методические материалы по подготовке и изданию советских энциклопедий. — М., 1988. — Вып. 27. — С. 38—43.
8. *Шмушкис Я. Е.* Советские энциклопедии: очерки истории, вопросы методики / Я. Е. Шмушкис. — М. : Совет. энцикл., 1975. — 191 с.
9. *Якушева Г. В.* Отто Юльевич Шмидт — энциклопедист / Г. В. Якушева. — М. : Совет. энцикл., 1991. — 612 с.

Додаток

Сучасні довідкові праці видавництва "Большая Российская энциклопедия"

- *Большая Российская энциклопедия.* Том "Россия". Рік видання: 2004.

Том "Россия" вміщує об'єктивні та актуальні відомості з усіх сфер життя багатонаціональної російської держави. До нього включено статті з інформацією про природу та історію, науку та мистецтво, економіку та промисловість, суспільно-політичний устрій та релігії. Видання містять численні мапи, унікальні додатки, ілюстрації, таблиці та схеми.

- *Большая Российская энциклопедия.* Том 1. А — Анкетирование. Рік видання: 2005.
- *Большая Российская энциклопедия*. Том 2. Анкилоз — Банка. Рік видання: 2005.
- *Большая Российская энциклопедия.* Том 3. Банкетная компания 1904 — Большой Иргиз. Рік видання: 2005.
- *Большая Российская энциклопедия.* Том 4. Большой Кавказ — Великий Канал. Рік видання: 2006.
- *Большая Российская энциклопедия.* Том 5. Великий князь — Восходящий узел орбиты. Рік видання: 2006.
- *Большая Российская энциклопедия.* Том 6. Восьмеричный путь — Германцы. Рік видання: 2006.
- *Большая Российская энциклопедия.* Том 7. "Гермафродит" — "Григорьев". Рік видання 2007.

Також вийшли друком **новинки** поточного року:

"Русские писатели. 1800—1917" — біобібліографічний словник;

8-й абетковий том "Большой Российской энциклопедии".

Багатотомні довідкові видання

- *Малая Российская энциклопедия :* у 3-х т. Рік видання: 2003.

Універсальне довідкове видання, яке широко висвітлює сучасне політичне, економічне та суспільне життя Росії та усього світу.

Галузеві енциклопедії

- *Математика. Школьная энциклопедия.* Рік видання: 2005.

"Математика" — одна з перших з серії "Школьных энциклопедий", — складається з двох частин: основної та додаткової. Кожна з них має декілька розділів, у межах яких статті розміщені за абеткою. Перші п'ять розділів починаються з головних статей, незалежних від абетки. Стаття "Математика" розміщена на початку енциклопедії. Книга має біографічний покажчик. Енциклопедія розрахована на широке коло читачів.

- *Мифология. Энциклопедия.* Рік видання: 2006.

Енциклопедія включає статті про богів, духів, демонічних істот, напівбогів, епічних та фольклорних героїв, а також про конкретні міфологічні об'єкти.

- *Мифы народов мира. Энциклопедия.* Том 1. Рік видання: 2006.

Видання пропонує стислу інформацію про віддзеркалення міфологічних сюжетів у літературі та мистецтві.

- *Мифы народов мира. Энциклопедия.* Том 2. Рік видання: 2006.

Статті енциклопедії розкривають зміст наукових теорій щодо вивчення міфології та її ролі в історії культури.

Електронні версії довідкових видань

- *Большая Советская энциклопедия*

Видавництво: БРЭ

Носій: 3 CD

Включає 30 томів на трьох CD. Електронна версія останнього видання "Большой Советской энциклопедии" — однієї з найбільш масштабних та універсальних енциклопедій у світі.

- *Краткая Российская энциклопедия*

Видавництво: БРЭ

Носій: 1 CD

Електронна версія тритомного видання, яке вийшло у друкованому вигляді. Подає відомості про події політичного, економічного та суспільного життя.

- *Иллюстрированный энциклопедический словарь*

Видавництво: БРЭ

Носій: 2 CD

На двох дисках розміщені три видання, поєднані єдиним інтерфейсом та системою пошуку: "Иллюстрированный энциклопедический словарь", 2001 (з архівом аудіо- та відеоілюстрацій), "Толковый словарь живого великорусского языка" В. І. Даля, 1863 — 1866; "Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. Эфрона" 1890 — 1907 (тематична вибірка).

- *Русский язык. Энциклопедия*

Видавництво: БРЭ

Носій: 1 CD

Енциклопедія популярно викладає матеріал про мову: її звукові складові, інтонації, наголос, вимову, граматику, типи речень, діалекти, літературну мову.

- *Большой Российский энциклопедический словарь*

Видавництво: БРЭ

Носій: 1 CD

Електронна версія БРЭС — універсального довідкового видання, яке охоплює всі сфери сучасного знання.

- *Химическая энциклопедия*

Видавництво: БРЭ

Носій: 2 CD

Електронна версія "Химической энциклопедии" — науково-довідкового видання з хімії та технології.

- *Города России. Энциклопедия*

Видавництво: БРЭ, 1989; Директмедіа Паблішинг, 2006

Носій: 2 CD

Історико-географічна енциклопедія "Города России" містить понад 1200 статей про міста та населені пункти Російської Федерації. У ній знайшли віддзеркалення як останні актуальні відомості з історії, географії, планування, архітектури, культурної спадщини міст Росії, так і матеріали енциклопедичних та довідкових видань XIX — початку XX ст.

- *География России. Энциклопедия*

Видавництво: БРЭ, 1989; Директмедіа Паблішинг, 2006

Носій: 1 CD

Видання уміщує статті про всіх суб'єктів Російської Федерації, міста та селища, матеріали про моря, затоки, озера, річки, гори, острови та напівострови, про долини та печери. Значний обсяг інформації стосується центрів ярмарок, історико-географічних об'єктів, архітектурних та історичних пам'яток, курортів, туристичних маршрутів.

- *Мифы народов мира. Энциклопедия*

Видавництво: БРЭ, 1989; Директмедіа Паблішинг, 2006

Носій: 1 CD

Фундаментальна наукова праця, за яку автори та наукові консультанти отримали Державну премію СРСР 1990 р. У виданні вміщена інформація про всі аспекти міфології: статті про богів, героїв, демонів та духів, нариси міфологічних систем різних народів та наукових теорій міфологічного світу.

- *Философская энциклопедия*

Видавництво: БРЭ, 1989; Директмедіа Паблішинг, 2006

Носій: 1 CD

"Философская энциклопедия" у п'яти томах (видавництво "Советская энциклопедия" 1960—1979 рр.) — видання, яке зберегло історичну та наукову цінність, хоча вирізняється характерною для часу створення ідеологічною спрямованістю.

- *Горная энциклопедия*

Видавництво: БРЭ, 1989; Директмедіа Паблішинг, 2006

Носій: 1 CD

Електронна версія "Горной энциклопедии" — фундаментального п'ятитомного довідкового видання, яке віддзеркалює світовий досвід пошуку, розвідки та видобування різних видів мінеральної сировини.

- *Биологический энциклопедический словарь*

Видавництво: БРЭ, 1989; Директмедіа Паблішинг, 2006

Носій: 1 CD

Словник включає понад 7600 статей з анатомії, морфології, біогеографії, екології, еволюційного вчення.

- *Ветеринарный энциклопедический словарь*

Видавництво: БРЭ, 1989; Директмедіа Паблішинг, 2006

Носій: 1 CD

Електронна версія найавторитетнішого науково-довідкового видання з ветеринарії — "Ветеринарного энциклопедического словаря", який випустило у світ видавництво "Большая Советская энциклопедия" у 1981 р.

- *Народы и религии мира. Энциклопедия*

Видавництво: БРЭ, 1989; Директмедіа Паблішинг, електронна 2006

Носій: 1 CD

Енциклопедія "Народы и религии мира" — один з найвідоміших, цікавих та популярних серед читачів проектів видавництва "Большая Российская энциклопедия".

Енциклопедичні словники

- *Природоведение. Энциклопедический словарь.* Рік видання: 2003.

Видання знайомить читача зі всіма аспектами природничих наук. У ньому розкриті основні закони, поняття та уявлення фізики, хімії, біології, наук про землю, астрономії, математики, ветеринарії, агрономії тощо. Розраховано на викладачів вищої школи, коледжів та середньої школи, студентів та школярів, наукових працівників та інженерів, а також всіх, хто цікавиться проблемами сучасної науки.

- *Географический энциклопедический словарь.* Рік видання: 2003.

Видання вміщує понад 16 000 статей, які відображають сучасну мапу світу: держави, міста, океани, моря, річки, озера, водосховища, острови, гори, долини, печери та інші об'єкти.

- *История Отечества. Энциклопедический словарь.* Рік видання 1999.

Видання вміщує історичний нарис, а також статті-довідки про основні події, факти, явища, діячів історії, численні додатки з довідковими матеріалами.

- *Новый иллюстрированный энциклопедический словарь.* Рік видання: 2003.

Словник включає понад 19 000 статей з усіх галузей знань. Видання подає більш ніж 3000 ілюстрацій та карт.

- *Новый политехнический словарь.* Рік видання: 2000.

Довідково-енциклопедичне видання, що вміщує понад 10 000 тисяч статей, в яких стисло наведені пояснення термінів та понять з різних галузей техніки і природничих наук.

- *Вероятность и математическая статистика.* Рік видання: 2003.

Довідкове видання з теорії вірогідності, математичної статистики та їхнього використання у різних галузях науки і техніки. Містить статті, присвячені окремим конкретним проблемам та методам, а також стислі довідки з основних теорій, найважливіші теореми і формули. Призначено для студентів, аспірантів, наукових працівників у галузі математики та інших точних наук.